

Ohcejoga gieldda árramánná- vuodabajásgeassinplána

---

1. Álggahus

Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassinplána vuodðun leat báikkálaš májggakultuvrralaš servodat sihke Oahpahusráðdehusa árramánnávuodabajásgeassinlága vuodul addin riikkaviidosaš mearrádus (540/2018) árramánnávuodabajásgeassinplána vuððosiin. Árramánnávuodabajásgeassinplánaollislašvuhta lea golmmadássásaš. Dat čohkiida riikkaviidosaš árramánnávuodabajásgeassinplána vuððosiin, báikkálaš árramánnávuodabajásgeassinplánas sihke mánáid árramánnávuodabajásgeassinplánain. Juohke mánnái, gii lea beaivedivšsu bires, dahkkojuvvo iežas árramánnávuodabajásgeassinplána ovttas olbmuiguin ja fuolaheaddjiugin, geat vástidit máná divšsus, oahpahusas ja bajásgeassimis. (Árramánnávuodabajásgeassinlhka 23§ 540/2018).

Árramánnávuodabajásgeassimiin dárkuhit plánejuvvon ja ulbmillaš bajásgeassimis, oahpaheamis ja dikšumis šaddi ollislašvuða, mas deattuhit earenoamážit pedagogihka. Dan vuolggasadjin leat máná ovdu ja dárbbut. Árramánnávuodabajásgeassin lea skuvlenvuogádaga oassi sihke deatalaš muddu máná šaddama ja oahppama bálgá alde. Árramánnávuodabajásgeassinplána lea sisdoalu beales ollislašvuhta gieldda ovdaohpahusa ja vuodðooahpahusa oahppaplánaiguin.

Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassinplána ráhkadeapmái leat oassálastán árrabajásgeassima bargoveahka, beaivedikšománát ja mánáid váhnemat, Ohcejoga gieldda virgehálddašeaddjit sihke ášshedovdit sámegiela ja -kultuvrra suorggis. Gieldda árramánnávuodabajásgeassinplánii leat girjejuvvon gieldda árramánnávuodabajásgeassima árvvut, ulbmilat, doaibmanvuodðojurdagat ja iešvuogit, mat dorjot ja stivrejít Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassima lágideami, ollašuhtima, ovddideami ja árvvoštallama. Buori árramánnávuodabajásgeassima ollašuvvama eaktun leat čanasjoavkkuid, gieldda ovddasteaddjiid, bargiid, váhnemiid ja mánáid oassálastin ja čatnaseapmi plána ollašuhttimii, árvvoštallamii ja ovddideapmái. Árramánnávuodabajásgeassin lea ealli, joatkašuvvi proseassa.

Dieđut Ohcejoga gielddas

Ohcejohka lea Sámi lienas ja Suoma davimus gielda. Gieldda gilit leat Ohcejoga girkosiida, Vuovdaguoika, Gáregasnjárga ja Njuorggán. Ássan lea čohkiidan eanaš Suoma ja Norgga gaskasaš rádjajoga, Deanu gáttiide. Jagis 2018 Ohcejoga gielddas ledje ássit 1228. Suoma davimus gieldda mihtimasvuodat leat guokte duottarviidodaga Báíšduottar ja Gálđooaivi sihke vuollegis Deatnoleahki. Gieldda viiodagas stuorra oassi leat čázádagat. Deanu ja dan oalgejogaid gáttiin lea ássojuvvon jo duháhiid jagiid. Ohcejoga gieldda siste leat mánggat geađgeáigodaga orrunbáikkit. Eai dieđe sihkkarit, geat geađgeáigodaga máttarváhnemát ledje ja mii lea sin gaskavuohta dálá ássiide - sis leat goittotge báhcán geađgebiergasat ja daid ráhkadeamis šaddan časkasat sihke vejolačcat loatnasánit sámegillii. Sápmelačcat ledje guhká guovllu áidna ássit, dassázii go loahpabeale mannan jahkečuodí álggi fámolaš suomaiduhttin. Ohcejohka lea ainge Suoma áidna gielda, gos lea sámegielagiid eanetlohku. Guollebivdu, boazoealáhus ja šibitdoallu sihke meahccebivdu ja murjen leat virolačcat dorvvastan ealáhusa ohcejohkalaččaide. Máŋgga bearraša birgenlähki čohkiida dán áigge lotnolasealáhusain. Ohcejoga bargosajiin leat álgobuvttadeamis šat juohke logát, go fas priváhta dahje almmolaš bálvalusaid bires jo golbma bargosaji njealjis.

Sisdoallu

1. Álggahus	2
2. Ohcejoga árramánnávuodabajásgeassinbálvalusaid vuodđu	6
2.1 Árvvut ja doaibmanjurdda.....	6
2.2. Mánnán Ohcejogas.....	8
2.3. Árramánnávuodabajásgeassin ja máná vuigatvuodat	8
3. Árramánnávuodabajásgeassin Ohcejoga gielddas	10
3.1. Árramánnávuodabajásgeassinbálvalusaid historjá	10
3.2. Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassinbálvalusat	11
4. Árramánnávuodabajásgeassima barggut ja ulbmilat	12
4.1. Ulbmilin oahppan, buorredilli ja viiddissuorggát máhttin.....	12
4.2 Viiddissuorggát máhttin	15
4.3 Oahppama suorggit	17
4.3.1 Gielaid rikkis málbmi.....	18
4.3.2 Olggsbuktimá njggat hámit	18
4.3.3 Mun ja min servodat.....	20
4.3.4 Dutkkan ja doaimman birrasisttán	21
4.3.5 Šattan, lihkadan ja ovdánan	22
4.4 Máná ovdáneami ja oahppama doarja.....	23
5. Sierra deattuhusat sámegielat árramánnávuodabajásgeassimis.....	24
5.1. Pedagogalaš deattuhusat sámegielat árramánnávuodabajásgeassimis.....	25
5.2. Sámegielat árramánnávuodabajásgeassima lasseulbmilat.....	28
5.3. Sámegielat árramánnávuodabajásgeassima hástalusat	30
6. Oktasašbargoguoimmít ja oktasašbarggu vuodđu	31
6.1 Fuolaheaddjiiguin bargan láhkai oktasašbargu	31
6.2. Skuvlla ja árramánnávuodabajásgeassima gaskasaš oktasašbargu	33
6.3. Márjga suorggi oktasašbargu.....	33
6.4. Oktasašbargu Sámis ja málmmis	34
6.5. Eará čanasjoavkkut	35
7. Doaibmama čuovvun, árvoštallan ja ovddideapmi	35
7.1. Árramánnávuodabajásgeassima ovddidandárbbut	35
8. Čoahkkáigeassu.....	38
Gáldut	39

Skovádagat

Skovádat 1: Mánnán Ohcejogas.....	8
Skovádat 2: Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassinbálvalusat	11
Skovádat 3: Viiddissuorggát máhttima suorggit	16

2. Ohcejoga árramánnávuodababajásgeassinbálvalusaid vuodðdu

2.1 Árvvut ja doaibmanjurdda

Ohcejoga gieldda árramánnávuodababajásgeassinplána árvovuoððu ja pedagogalaš deattuhusat vuodðduuvvet gieldda linjái, váhnemiidda sáddejuvvon jearahallamiid bohtosiidda, bargoveahkačoahkkimiid smiehttamiidda ja mánáid jearahallamiidda. Gieldda linján davvisámegiela dorvvasteapmi, doarjun ja ovddideapmi leat guovddážis. Čuvgehusdoaimma mearrádusat, ahte bisuhit ráddjekeahttá mánáid subjektiivvalaš vuogatvuoda árramánnávuodababajásgeassimii sihke lasitkeahttá dikšománáid meari dikšunbargiid ektui, addet mágssolaš doarjaga árramánnávuoda-bajásgeassima doaibmamii. Váhnemiidda sáddejuvvon jearahallamiid bohtosiin ja bargoveaga háleštallamiin deatalamos árvun badjánedje nuppi gudnejahttin, buorit láhtendábit, ovtta-veardásavuohta, luondu ja gierdilvuohta. Mánáid jearahallamiin fas bodii čielgasit ovdan, ahte stoahkan, skihpárat ja olgun lihkadeapmi leat deatalamos ášshit árramánnávuodababajásgeassimis.

Gieldda árramánnávuodababajásgeassima doaibmanjurddan lea fállat mánnái oadjebas ja virkkosmahti oahppanbirrasa, gos mánáid jurdagat gudnejahttojit ja guldaluvvojit. Doaibmama plánemis váldoiit vuhtii lagi jorran, báikkálaš ealáhusat ja sajádat. Rájáid rastá olli oktasašbargu Norgii, reaissut biras lundai, guovllu báikkiide ja dáhpáhusaide leat oasit doaibmama plánemis. Luondu mearkkašupmi ealáhussan, vuoinjasteami ja ealáskahattima gáldun ja luovvivuoda bohciidahttin lea deatalaš. Olgóáimmu ovddas lihkadeapmi sihke čáhcái doahttan leat deatalaš elemeanttat gielddas, mii lea Deanu ja Ohcejoga gaskkas.

Mánáiguin gevvojuvvon háleštaddamiin váldoiđe ovdan ášshit mánáid dáfus geahččamiin. Mii mánáid mielas lea somá beaiveruovttuin, maid ja gos sii millosepmosít stohket ja mat duhkorasat leat miellagiddevačča. Háleštuvvui skihpáriid ja miela miel borramušaid birra. Smihtte maiddái unohas ja balddihahtti ášsiid. Eanaš oassi mánáin dovde beaiveruovttu miela miel dikšunbáikin. Somámus lea stoahkan ja skihpárat leat deatalačča. Miela miel stoahkansajit leat olgun ja stoahkanlanjas. Maiddái vuojadeapmi, lihkadansále ja miellis čierastallan leat somás ášshit. Vuoinjasteapmi bora-deami maŋŋá gaskabeaivve áigge lei mánáid mielas deatalaš vai váibasat jávket, muhto dat bohciidahtii maiddái kritihka. Eanemus miela miel duhkorassan máinnašuvvođe legot, vávvát, eallebiil-lat, uhcanjoammút sihke stivrrangielkkát. Speallan ja buđaldeapmi leat maiddái hávskes áiggeájít. Mánát dovde váivvimus ášsin givssideami, stoahkamiin eret guođđima dahje jos duhkorasaid eai

juoge. Seavdnjat, "zombit", heavnnit, dollabuollin ja nuppiid suorggahaddan ledje mánáid mielas balddihahhti ášshit.

Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassima doaibmankultuvras dovddastuvvo friija- ja jodi-huvvonstoahkama mearkkašupmi máná buorredillái ja oahppamii. Bargoveahka fuobmá stoahkama ráddjejeaddji dahkkiid ja hutká stoahkama buorideaddji doaibmanvugiid ja oahppanbirrasiid. Mánain ja bargiin lea vejolašvuhta vásihit ovttas dakhama ja stoahkama ilu. Servošis arvvosmahttet buohkaid hutkáivuhtii, miellgovahallama geavaheapmái, iežas olggosbuktimii ja luovvivuhtii. Duhkoraddan oažžu oidnot ja gullot. Mánáid stoahkanálgagiidda, iskkademiide ja eallámušaide addojuvvo sadji, áigi ja duhkoraddanráffi. Duhkoraddi mánáide ja rávesolbmuide addojuvvo vejolašvuhta vuodjut stoahkamii.

Árramánnávuodabajásgeassima doaibmankultuvrii gullá bargoveaga gaskasaš oktasašbargu sihke vuorrováikkahuus fuolaheaddjiiguin ja lagašbirrasiin. Servoša lahtut gudnejahttet nuppiideaset ja addet árvvu oktasašbargui. searvvuš roahkasmahttá mánáid buorre vuorrováikkuhussii sihke doaibmat joavkku lahttun. Bargoveahka doarju mánáid veardásašgaskavuođaid šaddama ja atná árvvus ustigaskavuođaid. Oadjebas servodagas darvánit ruossalasvuodjaide ja oahpahallet duddjojeaddji vugiid daid čoavdimii.

2.2. Mánnán Ohcejogas

Váhnemiin lea mánáideaset vuosttassadjásaš bajásgeassinvuoigatvuhta ja bajásgeassinvástu. Árramánnávuodabajásgeassin doarju ja dievasmahttá ruovttuid bajásgeassinbarggu ja vástida bealis-tis mánáid buorredilis. Servodaga fállan bálvalusat dorjot máná ruoktobajásgeassima. Lági beales buorre ja doaibmi árramánnávuodabajásgeassimis lea dárbašlaš májggaid sierra beliid ok-tasašbargu, main deatalamos oktasašbargobealit leat váhnemiid lassin oahpahus-, sosiála- ja dearvvasvuoda-, kultur- ja lihkadandoaibma, priváhta bálvalusbuvttadeaddjit, searvegoddji ja báikká-laš organisašuvnnat.

Dikšun ruovttus <ul style="list-style-type: none"> -Etniid-/áhčiidruhta -Ruovttusdikšundoarja	Gielddaa beaivedikšu <ul style="list-style-type: none"> -Ohcejohka -Gáregasnjárga -Njuorggán -EHA	Ovdaaoahpahus <ul style="list-style-type: none"> -Vuolleskuvllat: Gáregasnjárga, Ohcejohka ja Njuorggán
Rabas árrababajásgeassin <ul style="list-style-type: none"> -searvegodi -MLL, Ohcejoga searvi -kultur- ja lihka-dandoaibma -searvvit	Mánáidrávvehat <ul style="list-style-type: none"> -bearašravvehaga bálvalusat -dearvvasvuodafuolahus	Bearaš ja sosiálabargu <ul style="list-style-type: none"> -Mánáidsuodjalusa bearašbargu -Mánnábearrašiid ruoktobálvalus -veajuiduhittin- ja lápmási-idbálvalusat

Skovádat 1: Mánnán Ohcejogas

2.3. Árramánnávuodabajásgeassin ja máná vuoigatvuodat

Gielda lea geatnegas ordnet árramánnávuodabajásgeassima nu viidát ja dakkár doaibmanhámiiguin go gielddas lea dárbu. Ohcejoga gielddas árramánnávuodabajásgeassini ordnejuvvo davvisáme- ja su-omagillii dan mielde. goabbá máná eatnigiellan lea. Árramánnávuodabajásgeassima sáhttá árramánnávuodabajásgeassinnlága mielde ollašuhttit beaveruovttus, bearašbeaveruovttus dahje eará árramánnávuodabajásgeassimin. Mánás. gii lea ovdaaoahpahusas, lea vejolašvuhta oassálastit árrababajásgeassimii.

Árramánnávuodababajásgeassima ordnema stivrejeaddji geatnegasvuodat vuodđduuvvet Suoma vuodđoláhkii, árramánnávuodababajásgeassinlháhkii (540/2018) sihke Árramánnávuodababajásgeassinplána vuđđosiidda. Subjektiivvalaš vuogatvuoda mielde buohkain Ohcejoga gielddas ássi vuollái skuvlaahkásaš mánáin lea vuogatvuhta gieldda árramánnávuodababajásgeassimii bearrašiid dárbbu mielde. Subjektiivvalaš árramánnávuoda bajásgeassinvuoigatvuhta ja dasa molssaevttolaš vuogatvuhta mánáiddikšuma doarjagiidda nohká máná oahppageatnegasvuoda álggediin. Maiddái eará lágat ja riikkaidgaskasaš soahpamušat, ON oktasašsoahpamuš máná vuogatvuodain, linjejit árramánnávuodababajásgeassima árvovuodu ja stivrejít dan ordnema.

Juohke mánás Suomas lea vuogatvuhta:

- eatnigielat árrababajásgeassimii
- lihkolaš mánnávuhtii
- iešárvui olmmožin
- iežas identitehtii ja fuolkegaskavuodaide
- iežas kultuvrii, gillii, oskkoldahkii ja jurdagiidda
- friijavuhta jurdagiid ja oainnuid olggosbuktimii ja ovddideapmái
- dorvvolaš olmmošgaskavuodaide
- dorvvastuvvon birrasii, mii addá vejolašvuoda vuoiŋjasteapmái, stoahkamii sihke máŋg-gabeallásaš doaibmamii
- dássedettolaš ovdáneapmái, šaddamii ja oahppamii
- oažžut sirapedagogalaš doarjaga dárbašettiin

3. Árramánnávuodabajásgeassin Ohcejoga gielddas

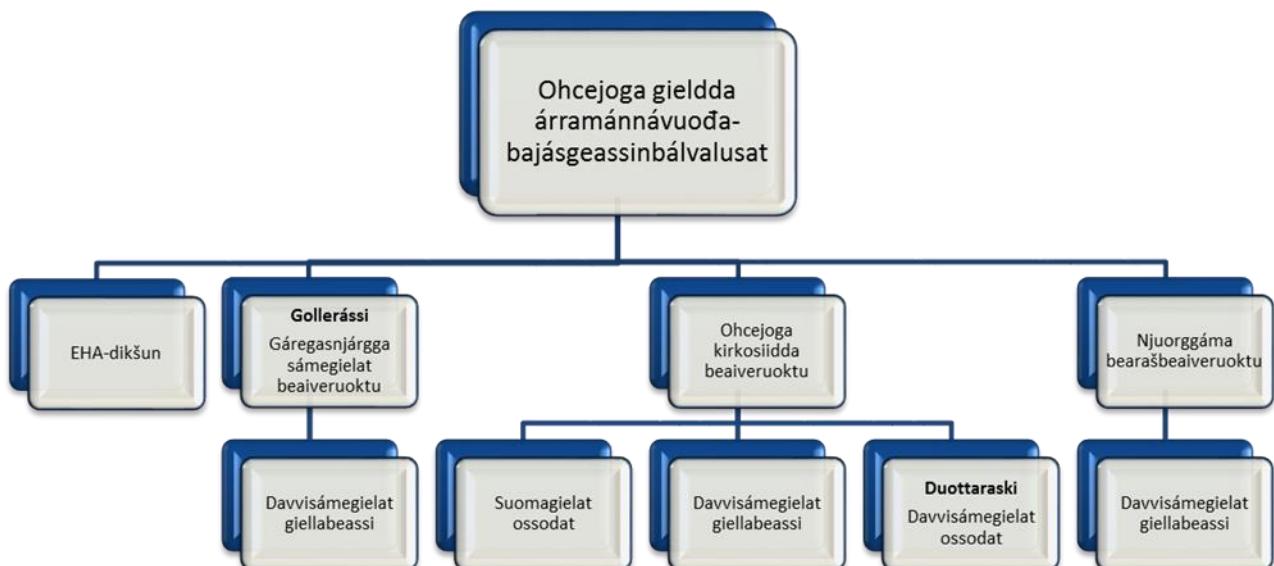
3.1. Árramánnávuodabajásgeassinbálvalusaid historjá

Beaiveruovttut leat viehka oðða bálvalushápmi Ohcejogas. Ovddeš áigge eai lean sierra institušuvn-nat mánáid bajásgeassima várás. Bargu, duhkoraddan, oahppan ja asttuáigi dahke ollislašvuodða juoh-kebeaivválaš eallimis. Ohcejoga gielddas nugo eará sajis sámeguovllus velá 60- ja 70-loguin eanaš oassi mánáin ledje váhnemiid mielde beaivválaš bargguin (Vuolab 1983: 3). Árbevirolaččat váhnemiid lassin bajásgeassimis ovddasvástádus juohkásii maiddái áhkuide ja ádjáide, fulkkiide, ris-váhnemiidda ja ránnjáide. Sis buohkain lei mearkkašupmi máná identitehta šaddamis. Ohcejoga guovllus mihtilmas lea leamaš maiddái nana lestadiánalašlihkadus, davvirikkaid stuorámus kirkolaš morránanlihkadus. Kristtalaš bajásgeassin, čoakkalmasat, kristtalaš basit ja kirkus fitnan leat leamaš stuorra oassi máŋgga máná eallimis. Dálá mánát ellet viehka nuppelágan mánnávuodða go maid sin áhkut ja ádját leat eallán. Bearrašiid eallin- ja birgenlágit leat muhttašuvvan ja nuppástus lea buktán mielddis dárbbu árramánnávuodabajásgeassimii.

Ohcejoga gielddas leat leamaš máŋggat bearashaivedikšut, geat leat dikšon mánáid iežaset ruovttuin. Čakcat 1977 vuodđuduuvvui beaiveruoktu Ohcejoga kirkosiidii. Jagi 1991 álggahii kirkosiiddas sáme-gielat bearashaiveruoktu, mii dikšománáid meari geahppánettiin ovttastahttui suomagielat beaiveruktui jagi 2000. Jagi 2004 rájes leat *Ohcejoga kirkosiidda beaiveruovttu sámegielat ja suomagielat ossodagat* doaibman sierra lanjain. Gáregasnjárgga bearashaiveruoktu álggahuvvui jagi 1996. Mánnájoavkku stuorodiin jagi 1999 bearashaiveruoktu muhttašuvai *Gáregasnjárgga sámegielat beaiveruoktun*. Njuorggámis árramánnávuodða bajásgeassin ordnejuvvui guhká bearashaivedikšuid ruovttuin. Jagi 2001 rájes Njuorggámis lea doaibman *Njuorggáma joavkobearashaiveruoktu*.

3.2. Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassimbálvalusat

Ohcejoga gielddas ássi mánáide fállojuvvo árramánnávuodabajásgeassin Ohcejoga kirkosiidda beaiveruovttus sámegielat ja suomagielat ossodagas, Gáregasnjárgga sámegielat beaiveruovttus ja Njuorggáma bearášbeaiveruovttus. Giellabeasit doibmet Gáregasnjárggas ja Ohcejoga kirkosiiddas. Sierradikšun ja -bajásgeassin (EHA-dikšun) ordnejuvvo molssaevttolaččat máná ovddu mielde jogo máná ruovttus dahje árrabajásgeassinjoavkkuin. Dieđu árramánnávuodabajásgeassimbálvalusain ja dikšui ohcamis fidne Ohcejoga gieldda interneahttiidduin (www.utsjoki.fi).

Skovádat 2: Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassimbálvalusat

4. Árramánnávuodabajásgeassima barggut ja ulbmilat

4.1. Ulbmilin oahppan, buorredilli ja viiddissuorggát máhttin

Árramánnávuodabajásgeassimplána ulbmilat leat oktavuođas nuppiidasaset ja daid ferte geahčeat ollislašvuohtan. Ollesulbmilin lea fuolahit beaivválaš divšsu dárbbus ja fidnet áigái mánáide vejolašvuoda sihke stoahkamii, oahppamii ja ovdáneapmái oadjebas dilis. Doaibman ollašuhttojuvvo oktasašbarggus fuolaheaddjiiguin máná ovddu mielde.

Ulbmilin lea ovddidit mánáid oahppama ja buorredili sihke viiddissuorggát máhttima. Viiddissuorggát máhttin čohkiida dieđuid, dáidduid, árvvuid, miellaguottuid ja dáhtu ollislašvuodas. Máhttin dárkuha maiddái návcçaid geavahit dieđuid ja dáidduid sihke doaibmat dan láhkai go dilli gáibida. Dasa, man láhkai mánát geavahit dieđuideaset ja dáidduideaset, váikkuhit árvvut ja miel-laguottut, maid mánát leat alcceset válđán sihke dáhttu doaibmat. Pedagogalaš doaibman ollašuvvá mánáid ja bargoveaga gaskasaš vuorrováikkahuhus ja oktasaš doaimmain. Mánáid spontána doaibman, bargiid ja mánáid oktasačcat hutkan sihke bargiid jođihemiin plánejuvvon doaibman die-vasmahttet nuppiideaset.

Árramánnávuodabajásgeassima doaimmaid guovddážis lea mánná ieš ja dat vuodđuduuvvá plánejuvvon ja ulbmillaš bajásgeassima, oahpahusa ja divšsu ollislašvuhtii mas deattuhit earen-oamážit pedagogikhka. Máhttima ovdáneapmi álgá árramánnávuodas ja joatkašuvvá čađa eallima. Mánát oahppet fuolahit alddiset ja iežaset biergasiin, ja stuorát mánát ohppet veahkehít unnibuid. Mánná galgá oažžut šaddat ráfis dakkár olmmožin, gii addá árvvu alcces ja earáide. Juohke mánná, gii lea Ohcejoga árramánnávuodabajásgeassimis, galgá beassat dovdat, ahte bargit oidnet ja gullet su ja addet sutnje árvvu. Máná oktiigullevašvuoda dovdu mánnájoavkku ja servodaga lahttun dor-jojuvvo. Árramánnávuodabajásgeassimis ohppojuvvon dieđut ja dáiddut nannejit máná oasálašvuoda sihke višsalis doaibmama servodagas. Árramánnávuodabajásgeassin lea mánáid dásseárvvu ja ovttaveardásasašvuoda ovddideaddji ja servodaga olggobeallái šaddama easti bálvalus.

Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassimis eastaduvvo givssideapmi láhčimiin dorvvoláš birrasa, gos mánain ja rávesolbmuin lea buorre leat ja gos juohkeokta dovdá ahte lea dohkkehuvvon. Árramánnávuodabajásgeassimis láhčojuvvojit positiivvalaš vuorrováikkuhangaskavuođat hárjehallamiin systemáhtalačcat sosiá-lalaš ja emotionálalaš dáidduid. Emotionála dáidduid oahppama dorjot jotkkolačcat mánáid árgabeaivve diliin áiccadiemiin ja jođihemiin nu ahte positiivvalaš vuorrováikkahuhus lassána ja oahpahallamiin čoavdit

soahpameahttunvuodaid vuorrováikkhuhusa ovddideaddji vugiin. Emotionála dáidduid hárjehallet maiddái sierra emotionála dáidduid bottuin, main čuvvojuvvo mánáidpsykiátra Raisa Cacciatore ovddidan Aggression portaat- lállii vuodđuduvvi giehtagirji, man lea ráhkadan Jaana Hintikka (2018). Davvisámegielat árramánnávuodabajásgeassimis geavahuvvo lassin Bovnnas bovdnii –materiála (Nasjonalforeningen for folkehelsen, 2005) emotionála dáidduid hárjehallamis.

Árramánnávuodabajásgeassimis buriid dábiid ja morála oahpaheapmi johtá giehtalagaid givssideami eastademiin, mas rávesolbmuid ovdamearka ja čatnaseapmi lea guovddážis. Árramánnávuodabajásgeassima árggas ovddiduvvo máná oasálašvuhta, mii buorida máná áddejumi servošis, vuigatvuodain, ovddas-vástádusas ja válljemiid čuovvumušain. Vásáhus das ahte earát guldalit ja fuomášit ovddida maiddái mánáid áddejumi dásseárvvus ja ovttaveardásashašvuodas.

Ohcejogas mánáid gielalaš bajásgeassima ulbmilin lea oahpahit máná addit árvvu sierra gielaide sihke ovddidit máŋggagielalašvuoda. Gieldda árramánnávuodabajásgeassima earenoamáš ulbmilin lea nan-net sámegiela ovdáneami ja geavaheami. Resurssaid, bargoveaga ja máhttima galgá čujuhit sámegiela ealáskahttindoaimmaide. Ohcejoga gielddas juohke mánás galgashii leat vejolašvuhta oahppat sámegiela ovdal skuvlaagi. Jearahallamiid mielde Njuorggáma gili bearrašiin lea leamaš hállu bidjat mánáideaset sámegielat giellabeassái. Maiddái oassi suomagielat bearrašiin leat čájehan beroštumi ásshái. Giela ealáskahttindoaimmat ordnejuvvojit árramánnávuodabajásgeassimis dan láhkai, ahte dat eai heajut máná eatnigiela dáiddu ja dan ovdáneami.

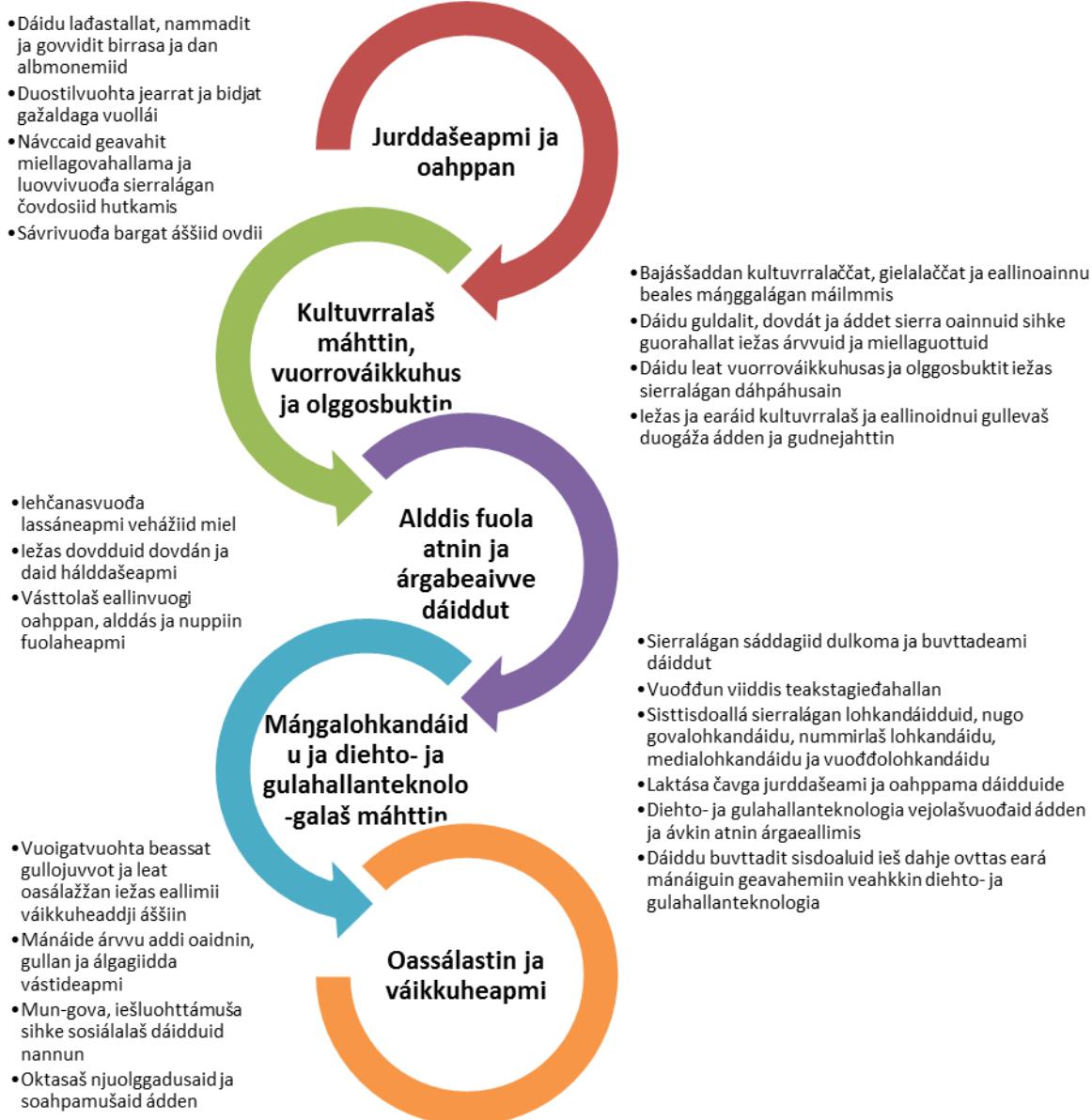
Árramánnávuodabajásgeassima ulbmilin lea:

- Ovddidit máná agi ja ovdánumi čuovvu ollislaš šaddama, ahtanuššama, dearvvasvuoda ja buorredili
- Addit buot mánáide ovttaveardásaš vejolašvuodaid árramánnávuodabajásgeassimii, ovddidit ovttaveardásašvuoda ja sohkabeliid dásseárvvu sihke addit dáidduid áddet ja gudnejahttít oktasaš kulturárbbi sihke guđege gielalaš, kultuvrralaš ja oidnui gullevaš duogáža
- Ollašuhittit máná duhkoraddamii, lihkadeapmái, dáidagiidda ja kulturárbái vuodđduuvvi máŋgabéallásáš pedagogalaš doaibmama ja addit vejolašvuodaid mieđis oahppanvásáhusaid
- Doarjut máná oahppama vejolašvuodaid ja ovddidit eallinahkásaš oahppama ja skuvlemii guoski dásseárvvu ollašuvvama
- Sihkkarastit ovddideaddji, oahppama ovddos doalvu, dearvvaslaš ja oadjebas árramánnávuodabajásgeassinbirrassa
- Dorvvastit máná gudnejahti doaibmanvuogi ja nu bissovaš vuorrováikkahuusgaskavuođaid go vejolaš mánáid ja árramánnávuodabajásgeassinbargiid gaskka
- Fuobmát máná oktagaslaš doarjaga dárbbu ja ordnet vuogálaš doarjaga árramánnávuodabajásgeassimis go dárbu albmanuvvá dárbašettiin máŋgasuorggat oktasašbargguin
- Ovddidit máná oktasašbargo- ja vuorrováikkahuusdáidduid, ovddidit máná doaibmama veardásašjoavkkus sihke oahpistit ehtalaččat vásttolaš ja suvdi doaibmamii, nuppiid olbmuid gudnejahttimii ja servodaga lahttuuhutii
- Dahkat vejolažžan mánáid mieldeorrun mearrádusdahkamis, ja buktit ovdan iežaset doaivagiid rávesolbmuid jodiheami vuolde.
- Doaibmat ovttas mánáin sihke máná váhnemiin dahje eará fuolaheaddjiin máná dássebettolaš ovdáneami ja oppalohkái su bures veadjima buorrin sihke doarjut máná váhnema dahje eará fuolaheaddji bajásgeassinbargus

4.2 Viiddissuorggát máhttin

Árramánnávuodababajásgeassimis duddjojuvvo vuodđu mánáid viiddissuorggát čehppodahkii, man dárbu badjána birasmáilmimi nuppástusain. Máhtolašvuoda ovdáneapmi ovddida mánáid stuorruma oktagas olmmožin ja iežas servodaga lahttun. Lági beales buorre pedagogalaš doaibman nanne mánáid viiddissuorggát máhttima, man ovdáneapmái váikkuha dat, man láhkai árramánnávuoda-bajásgeassimis doibmejuvvo, mo sierra oahppanbirrasat geavahuvvojít sihke mo mánáid buorredilli ja oahppan dorjojuvvojít. Viiddissuorggát máhttima ulbmilat joatkašuvvet árramánnávuoda-bajásgeassinplána vuđđosiin ovda- ja vuodđooahpahusa oahppaplánaid vuđđosiidda. Viiddissuorggát máhttima suorggit leat;

- jurddašeapmi ja oahppan
- kultuvrralaš máhttin, vuorrováikkahuus ja olggosbuktin
- alddis fuola atnin ja árgabeaivve dáiddut
- máŋgalohkandáidu sihke diehto- ja gulahallanteknologalaš máhttin
- oassálastin ja váikkuheapmi

Skovádat 3: Viiddissuorggát máhttima suorggit

4.3 Oahppama suorggit

Oahppama surgiid bargun lea ovddidit mánáid viiddissuorggát máhttima. Oahppama suorggit govvidit árramánnávuodabajásgeassima pedagogalaš doaimmaid deatalamos ulbmiliid ja sisdoaluid. Oahppama surgiid ii sáhte ollašuhttit sierralagaid, nuppiin luovos ollislašvuohtan, muhto daid fáddábiiret ovttastahttojat ja muddejuvvojat mánáid beroštumi vuloš áššiid ja máhttima mielde. Ohcejoga árramánnávuodabajásgeassimis báikkálašvuohta ja sámekultuvra oidnojat jotkkolačcat mánáid árggas ja oahppama surgiin adnojuvvo ávkin báikkálaš diehtin luonddus, eallinvugiin, historjjás, gielain ja kultuvrrain. Oahppama suorggit leat juhkkojuvvon joavkuide ovdaohpahusplána vuđđosiid mielde viittan ollislašvuohtan:

- Gielaid rikkis máilbmi
  - Gielalaš dáiddut
  - Gielalaš identitehtat
- Olgosbuktima máŋggat hámit
  - Musihka vugiin
  - Gova vugiin
  - Sánálaš vugiin
  - Rumašlaš vugiin
- Mun ja min servodat
  - Ehtalaš jurddašeapmi
  - Eallinoaidnobajásgeassin
  - Lagašservoša vássánáigi, dáláš ja boahttevuohta
  - Mediabajásgeassin
- Dutkan ja doaimman birrasisttán
  - Matemáhtalaš jurddašeapmi
  - Birasbjajásgeassin
  - Teknologiabajásgeassin
- Šattan, lihkadan ja ovdánan
  - Lihkadeapmi
  - Borramušbjajásgeassin
  - Dearvvavsuohta ja dorvvolašvuohta

4.3.1 Gielaid rikkis málbmi

Árramánnávuodabajásgeassima bargu lea nannet mánáid gielalaš dáidduid sihke gielalaš identitehtaid šaddama. Gielalaš identitehtat leat vuorrováikkahuusdáiddut, giela áddema dáiddut, hállama buvttade-ami dáiddut, giela geavahandáiddut, gielalaš muitu ja sátnerádjusihke gielladiđolašvuohta.

Giellamáhttu riikkaid rájáid rastá doaibmamis lea earenoamáš deatalaš Ohcejoga gielddas. Ohcejohka lea Suoma áidna gielda, gos eanaš oassi mánáin ja nuorain leat sámegielat árrabajásgeassimis ja vuodđooahpahusas. Ohcejoga árramánnávuodabajásgeassimis ja oahpahusdoaimmas leage earen-oamáš ovddasvástádus sámegiela ovddideamis ja seailluheamis ealli giellan boahttevaš sohka-buolvvaide.

Miedis vuoiŋŋas mánáid giela geavahandáidduid dorjot. Mánáid roahkasmahttet hállat sierraahkásaš olbmuiguin. Vai máná vuorrováikkahuusdáiddut ovdánit, de galgá máná gullat ja vástidit su álgagi-idda. Mánáiguin hárjehallojuvvo muitaleapmi, čilgen ja hállama vurohallan. Máidnasiid muitaleapmi, mánáid iežaset máidnasat, lohkan, divttat ja dákummat leat árramánnávuodabajásgeassima deatalaš oassi. Hálešteamit mánáiguin dorjot sátnetuorkká šaddama ja dárbbäsettiin geavahuvvojít govat, biergasat ja doarjjaseavvimat. Mánáid mángalohkandáidu dorjojuvvo visuálalaš, auditiiivvalaš ja audiovisuálalaš olggosaddimiin sihke teavsttaiguin.

Njálmálaš árbediehtu lea ain nanus Ohcejoga gieldda siste. Máinnasteamis lea leamaš deatalaš oassi árvvuid, vugiid ja eallindábi sohkabuolvvas nubbái sirdimis, mii lea vuorrováikkuhusa lunddolaš oassi. Dasa lassin máidnasa guldaleapmi lea estehtalaš vásáhus, mii buorida olbmo miella-gova-hallama. Njálmálaš árbevierru lea vuorrováikkuhusa lunddolaš oassi. Beaiveruoktu sáhttá bovdet báikkálaš olbmuid muntilit máidnasiid mánáide. Maiddái fitnamat sierralágan dáhpáhusain, eallilanolbmuid luhtte galledeamit ja áhkuid ja ádjáid beaivi beaiveruovttus bealisteaset ovddidit mánáid giella- geavahan- ja vuorrováikkahuusdáidduid.

4.3.2 Olggosbuktima máŋggat hámit

Árramánnávuodabajásgeassima bargun lea ulbmillaččat doarjut mánáid musikhalaš, govalaš sihke sánalaš ja rumašlaš olggosbuktima ovdáneami sihke oahpásmahttit sin sierra dáiddasurggiide ja kulturárbái. Árramánnávuodabajásgeassimis ovddiduvvo mánáid čáppisvuođaipmárdus sierra dáid-dasurggiid vehkiin. Estehtalašvuohta ja gaskaoamit ja materiálat, mat leat fidnemis, leat deatalačča

sierra olggosbuktinhámiide oahpásmettiin. Mánát galget oažžut estehtalaš eallámušaid ja vásáhusaid dáidaga oktavuoðas.

Musihkka buktá eallámuša vásáhusaid ja nanne máná gaskavuoda musihkkii. Musihka sierra jietnádásit, ritmmat, šuokjaivnnit veahkehit mánáid gullat jietnabirrasa. Musihka bokte mánáid estehtalaš dáiddut ovdánit. Vásáhusat musihka sierra šlájain guldalemiin ja fuomášumiid bokte oahpahit máná dahkat válljemiid estehtalaš válljenmunis nugo čáppisvuodaipmárdusas. Klassikhalaš musihkka resonere rupmaša bokte ja ráfoha. Árbevirolaš luhti, mánáidlávlagat ja dáláš sámemusihkka gullet Ohcejoga árrabajásgeassima árgabeaivái. Ohcejoga gieldda siste juoiganárbevierru goasii jávkka, muhto lea gulul ealáskan ja dan báldii lea maid šaddan árbevirolaš musihkka oðða hámis.

Giehtaduodji lea juohkehačča dáidu ja das lea stuorra mearkkašupmi estetihkas. Giehtaduojit maiddái duddjojit bealisteaset identitehta vuodú báikkálaš birrasii. Giehtaduojit muiatalit materálain, báikegot-tis, áiggis, duddjojeaddjis ja ieš geavaheaddjis. Giehtadujiid ja dáidaga bokte mánát ohpet sihke estehtalaš ja geavatlagaaš áššiid buðaldeami, duhppema, goarruma ja snihkkáruššama vehkiin.

Govalaš olggosbuktimiin mánát hárjehit jurddašeami, áicama, luovvi olggosbuktima ja govaid dulkoma. Govalaš olggosbuktin ollašuhttojuvvo sierralágan vugiiguin nugo tevdnemiin, málemiin ja mediačájáhusaid ráhkademiin. Mánáid iežaset luovvivuohta ja sidjiide miellagiddevaš áššít leat guovddážis ja mánáid iežaset giedja luodda lea oidnosis.

Sánalaš ja rumašlaš olggosbuktin dorjojuvvo dráma vugiiguin. Drámabarggildeapmi ovddida máná dovdoollggosbuktima, gielalaš ovdáneami sihke dáidduid oðða áššiid oahppamii. Drámabarggilde-amis duhkoraddan lea deatalaš. Barggildeapmi vuodðđuduvvá máná ovdánandássái, mas govahallon rollat ja duhkoraddanduoðalašvuhta leat doaibmama oassi. Drámabarggildeamis sáhttá atnit ávkin lávlla-, lihkadan- ja dánsastoahkamiid ja maiddái sierralágan giehtavávváid, dáhpáhuvvamiin jogo joðiheami haga dahje plána mielde. Mánáid iežaset máidnasat leat deatalaš oassi drámabarggildeamis, mas rolla- ja njuolggadusstoahkamat gullet doaibmamii.

Museafitnamat nu sámis go maiddái rastá rájáid sihke teáhterat, musihkkadáhpáhusat ja konsearttat dorjot mánáid estehtalaš eallámušaid ja vásáhusa.

4.3.3 Mun ja min servodat

Árramánnávuodababajásgeassima bargu lea ovddidit mánáid dáidduid áddet lagašservodaga mánggahápmásašvuoda ja hárjehallat das doaibmama. Árramánnávuodababajásgeassimis sierra kultuvra- ja gielladuogážiin boahtti mánát deaividit ja oahpásmit ovttas sierralágan dábiide, vugiide ja oainnuide. Mánáid roahkasmahttet oahpásmit nuppiid olbmuide, gielaide ja kultuvrraide.

Ohcejogas ellet mánggakultuvrralaš servodagas, gos maiddái ovttaskas olbmot leat dávjá mánggagielagat ja -kultuvrralačča. Maiddái guovllu álgoálbmoga, sámiid kulturalbmoneamit leat dán áigái mánggaláganat, earenoamážit orruma ja ealáhusaid stuorra erohusaid geažil. Luondu ja dan vallji leat ain deatalaš rollas Ohcejogas, vaikke eanaš oassi bearrašiin ii šat fidnege birgenlágiset dušše beare luonddus. Luondduealáhusain barggut juohkásit luondu iežas ritmma ja jagiáiggiid mielde. Jagiáiggiid, dálkki ja mánu muttuid čuovvun dahket beaivedivššu árgabeaivvi ritmma. Maiddái girkolaš al-labasit ja kulturdáhpáhusat gullet ain deatalaš oassin árramánnávuodababajásgeassima doaimmaide.

Kultuvrra sáhttá meroštallat mánggaiguin vugiiguin. Das sáhttá oaidnit golbma dimenšuvnna: matériálalaš bealli, sosiálalaš bealli ja vuoinjalaš bealli. Kultuvrralaš ja árbevirolaš diehtu ja dáidu eai leat bisánan dihto hápmái, dihto áigodahkii dahje dihto dovdomearkan. Kultuvrra sáhttá meroštallat árvvuid ja dábiid sirdašuvvama várás nuppástuhttojuvvon hámis sohkabuolvvas nubbái. Eai maiddái identitehta ja iešdovdu leat bissovaš ášsit, muhto identitehta muhttašuvvá vuorrováikkahuusgaskavuodas earáide (Balto 2008:40, 42, 75.) Vai mánát dovddašedje eallindili oadjebassan mánggakultuvrralaš servodagas, de lea deatalaš, ahte maiddái árramánnávuodababajásgeassin lea mielde buoridea- men, doarjumin ja ovddideamen mánáid identitehta ovdáneami.

Árramánnávuodababajásgeassimis ovddiduvvojit máná identitehta ja oktiigullevašvuoha servodahkii. Čoavddasajis leat mánát ja sin olmmošhistorjá, lagašservodaga lahtut, biergasat ja birrasat. Árramánnávuodababajásgeassimis duddjojuvvo vejolašvuoha máná kulturáddema šaddamii ovddidemiin olmmošlašvuoda sihke álbgomiid-, sohkabeliid- ja sohkabuolvvaid gaskasaš dásseárvvu. Árrababajásgeassin ollašuhttojuvvo mánggakultuvrralaš servodagas bearrašiid oainnu gud-nejahttimiin.

Juohke odđa sohkabuolva buktá mielddis odđa vejolašvuoda kultuvrii. Oktasašbargu váhnemiiguin, áhkuiguin ja ádjáiguin ja sámekultuvrraid ovddasteaddjiiguin giella- ja kulturdovdamuša ovddideami várás lea guovddáš sajádagas mánáid bajásgeassimis. Mánáide oahpahuvvo, ahte buohkat leat dásseárvosaččat iežaset sierraláganvuodas sihke ohppojuvvo juohkit ja bargat oktasašbarggu. Ovttas doaibmamiin mánát ohppet válđit vásttu alddiset ja nuppiin. Seammás oahpahallojít láhttenvuogit,

nuppi veahkeheapmi ja vuhtii váldin. Dásseárvu buoriduvvo bargamiin seamma áššiid ovttas sihke olgun ja siste. Seamma maid njuolggadusat ja doaibmanvuodđojurdagat gusket buot mánáid. Lea deatalaš, ahte maiddái bargoveahka iežas ovdamearkkain gudnejahttá ja ovddida dásseárvvu ja buriid láhttenvugiid. Árramánnávuodđabajásgeassinossodagain ii dohkkehuvvo vealaheapmi sohkabeali, agi, eallinoainnu, duogáža iige mange eará siva vuodul.

4.3.4 Dutkan ja doaimman birrasisttán

Árramánnávuodđabajásgeassima bargu lea addit mánáide dáidduid dahkat fuomášumiid, lađastallat ja áddet iežaset birrasa. Mánáid rálvejít dutkat ja doaibmat luonddus ja huksejuvvon birrasis. Árramánnávuodđabajásgeassin doarju mánáid matemáhtalaš jurddašeami ovdáneami sihke nanne mieđis gaskavuđa matematihkkii. Árramánnávuodđabajásgeassimii gullá maiddái birasbajásgeassin ja teknologiabajásgeassin.

Ohcejoga árramánnávuodđabajásgeassimis lea lunddolaš čuovvut man láhkai luondu muhttašuvvá jagiáiggiid mielde. Mánáiguin háleštuvvo beivviin, mánotbajiin, dálkkis ja eará fáttáin, mat laktásit guđege jagiáigái. Mánáid maiddái muittuhit luonddu materálaid, dálkki, birrasa, čázi, šattuid, guliid, lottiid ja ealliid gudnejahttimis. Luondu lea ruoktu ja luondduráfi galgá gudnejahttit. Luondu lea maiddái báikkálaš- ja sápmelaškultuvrra oassi. Vásáhusaid bokte ovddiduvvo máná áddejupmi luonddu sierra osiid oktiigullevašvuodas. Olmmoš lea oassi luonddus, iige son sáhte leat leamen almmá luonddu haga. Árramánnávuodđabajásgeassin veahkeha mánáid fuolahit birrasis ja áddet luonddu, servodaga ja kultuvrra gaskasaš oktavuođaid. Materálaid viežjan, luonddudoahpagat, meahcis johtin ja doppe birgen leat deatalaš oasit bajásgeassimis. Árramánnávuodđabajásgeassimis deattuhit luondduriggodagaid seastevaš ávkin atnima. Mánáide oahpahuvvo, ahte olmmoš ii galgga bilidit luonddu iige stajidit luondduriggodagaid muhto gudnejahttit luonddu ja dan vallji. Galgá dorvvastit, ahte luondu oažju vejolašvuđa laššásmit olbmo guođđin luottain ja gokčat daid. Olbmos lea maiddái geatnegasvuohta dikšut luonddu. Mánát galget vásihit mieđis áššiid luonddus, vai sii maŋŋá hálidit ja máhttet guoddit vásttu birrasis. Ovttas resursaolbmuiguin oahpásmuvvo árbevirolaš sámeealáhu-saide, nugo boazodillái, guollebivdui, eanadollui, murjemii ja meahccebivdui. Daid lassin oahpásmuvvo báikkálaš dáláš áigge ealáhusaide. Jagijorran vuhtto fámolaččat maiddái báikkálaš ealáhusain ja giligovas.

Lagašbirrasii oahpásmuvvo dahkamiin sierraguhkkosaš vázzinmohkiid. Vázzinmátkkit addet vejolašvuđa oahpásmit lundai ja hárjehallat maiddái johtolatnjuolggadusaid omd. rasstildettiin

geainnu. Dájdjadeapmi, báikenamat ja eará lundai laktáseaddji sánit leat lunddolaš oassi áššiin, mat ohppojit vázzinmohkiid oktavuođas. Oahpásmeapmi báikkálaš lundai hástala máná lihkadir máŋgabéallásaččat ja oahpaha sutnje maiddái gierdevašvuodja. Vázzima ritma sáhttá veahkehit maiddái lohkanritmma ja stávvalastima ovdáneamis. Maiddái sápmelaš áigeipmárdus buktojuvvo ovdan beaiveruovttuin. Dasa gullá áiggi jorran bajiid mielde, mii boahtá čielgasit ovdan luonddus. Dákkár áigeipmárdus geahpeda hoahpu dovddu ja buktá mielddis dovddu, ahte olbmos lea geavaheamis oppa máilmomi áigi.

Teknologia ohppojuvvo árramánnávuodabajásgeassimis stoahkama ja ilu bokte. Mánáiguin oahpásmuvvo sierralágan rusttegiidda, vuogádagaid ja adnojít ávkin diehto- ja gulahallanteknologalaš gaskaoamit. Maiddái ruovttuid doarjut diehto- ja gulahallanteknologia geavaheamis.

4.3.5 Šattan, lihkadan ja ovdánan

Árramánnávuodabajásgeassima bargun lea duddjot vuodju mánáid dearvvasvuhtii ja buorredillái árvvu addi sihke fysihkalaš aktiivvalašvuodja ovddideaddji eallinvuohkái ovttas fuolaheaddjiiguin. Máŋgabéallásaš lihkadeapmi, borramušbajásgeassin, dearvvasvuhta ja oadjebasvuhta gullet guovddášášin beaiveruovttu árgabeaivái.

Mánát movttiidahttojut lihkadir višsalit ja máŋgabéallásaččat buot jagiáiggiid. Beaivválaš olgoáimmo ovddas lihkadeapmi fidne áigái mánáid ieševttolaš lihkadeami ja rávvejuvvon lihkadanbottut fas buktet mánnái vásáhusaid joavkuin ovttas lihkadeamis. Lihkadeamis lea deatalaš, ahte mánná sáhttá geavahit áiccuidis ja ahte lihkadeami ritma molsašuddá bistima ja leavttu beales. Mánáid motoralaš dáidduid ja rumašdovdamuša ja -hálddašeami sáhttá ovddidit sierralágan dásseudeaddohárjehusaid ja lihkadeami vugiiguin, nugo ovdamearkka dihtii gorkjodemiin, njuiku-miin, viehkamiin ja lihkadanspealuid speallamiin.

Ohcejogas jagiáiggiid molsašuddan addá vejolašvuodja máŋgga lágan lihkadeapmái birra jagi. Geasseágge lihkadanvuogit leat ee. sihkkelastin, ruvttánjuikun, báttiin njuikun, sukkán ja sierralágan šiljo- ja spábbastoahkamat. Dálvelihkadeapmái gullet čuoigan, skeittán, miellis čierastallan ja muoh-tastoahkamat.

Sislihkadeapmái lea vejolašvuhta skuvllaid lihkadansáliin, gos ovddidit mánáid máŋgabéallásaš lihkadeami ee. konstošangeinnodagain, spábba-, joavko- sihke roaddaspealuiguin. Mánáid luovvi

lihkadeapmi hárjehallojuvvo máinnas- ja musihkkalihkadeami vugiiguin, main stoahkan ja oktasaš doaibman leat guovddážis. Ohcejoga beaiveruovttu badjel golmmajahkásaš mánát fitnet vuojadeamen stáhpu mielde. Njuorggáma ja Gáregasnjárgga beaiveruovttut fas vejolašvuodaid miel.

Boramušbajásgeassín gullá deatalaš oassin beaiveruovttu árgabeavái. Stáhpu miel boradanáiggit, máŋgabéallásáš ja dearvvaslaš boramuš ovddidit máná dearvvaslaš boradanhárjánumiid. Boradandilli lea hoahpuheapme ja boradanbeavddis háleštuvvo ovttas mánáiguin, nu ahte rávesolmmoš iežas ovdamarkkain oahpaha buriid beavdedábiid. Boramuš ráhkaduvvo vejolašvuodaid mielde báikkálaš boramušávdnasiin.

4.4 Máná ovdáneami ja oahppama doarjja

Árramánnávuodababajásgeassimis máná ovdáneapmi ja oahppan dorjojuvvo máná dárbbuid ektui dárbbashaš láhkai. Máná dáfus lea deatalaš, ahte doarjja joatkašuvvá jearggalaččat árramánnávuodababajásgeassima áigge sihke go mánná álggaha ovdaohpahusas. Doarjaga dárbbu albmanettiin lágiduvvo

vuogálaš doarjja máná ávkki vuhtii váldimiin. Árramánnávuodababajásgeassín ollašuhttojuvvo inklušuvnna vuodđojurdagiid čuovvumiin.

Fuolaheaddjái leat oktavuodas dalán, go mánás albmanit ovdáneami dahje oahppama váttisvuodat dahje bargiin bohciida fuolla máná bures veadjima hárrai. Fuolaheaddjiin háleštuvvo máná vejolaš doarjaga dárbbus, addojuvvo diehtu doarjjahámiin ja máná guoski áššiid giedahallamis ja čieguśindoallamis.

Máná dárbašan doarjja, doaibmabijut ja daid ollašuhttin sihke daidda laktáseaddjít vásstut ja bargojuohku girjejuvvojut máná árrabajásgeassinplánii. Plánii girjejuvvojut maiddái pedagogalaš ja ráhkaduslaš čovdosat, doarjagis dárbašuvvon oktasašbargu ja bálvalusat sihke doarjaga čuovvun ja árvvoštallan.

Ohcejoga árramánnávuodababajásgeassimis deattuhit oktasašbarggu, mii gevvojuvvo bearrašiin, dovduid vuhtiiváldi ja guldaleaddji gaskavuođa sihke bearraša dárbašan áiggi giedahallat šaddan fuola. Bearaš lea álo guovddážis máná áššiid divššodettiin. Fuolaheaddjiid miedihemiin álggahuvvo dili kárten hállanterapia dahje eará vuogálaš beliin doarjaga oažžuma várás guđege dárbi nu johtilit go vejolaš. Kártema ávžžuhusat, maid råvvehat, Sámi guovddášbuohcceviessu dahje eará bealli leat máná dili vuodul dahkan sihke vejolaš veahkeheaddji dárbi čielggaduvvojut. Sierrabiergasiid dahje gálvvuid skáhppomat dutkojut ja dárbbu mielde skáhppojuvvojut.

5. Sierra deattuhusat sámegielat árramánnávuodababajásgeassimis

Sámemánáid árrabajásgeassima earenoamáš ulbmilin lea nannet máná sápmelaš identitehta ja diđolašvuoda iežas kultuvrras sihke addit mánnái vejolašvuoda geavahit iežas giela aktiivvalačcat, dalle sámekultuvra, eallinvuogit ja árvvut leat deatalaš sajádagas. Sápmelačcat leat álgoálbmot, man vuogatvuodain iežaset gillii ja kultuvrii lea mearriduvvon vuodđolágas (Suoma vuodđoláhka 17 § 3 mom.) Doaibmamis adnojuvvo ávkin lagašbiras sihke oktasašbargu fuolaheaddjiiguin ja sámeservodagain. Sámegielat árramánnávuodababajásgeassima earenoamáš ulbmilin lea nannet giela ovdáneami, áddema ja geavaheami. Árramánnávuodababajásgeassima bargoveahka nanne sámegiela- ja kulturárbbi seailuma oktasašbarggus fuolaheaddjiiguin.

Sápmelaččain lea garra deaddu máhttít ja doalahit sápmelaččaid árbevieruid ja eallit máilmimi ássin dánáigásaš sámeservodagas. Vai mánáin leat vejolašvuodat eallit nu váldoservodagas go maiddái

sámeservodagas, de ferte sámegielat árramánnávuodabajásgeassima ráhkadir sápmelaš árbevieru, kultuvrra, giela ja searvvušeallima vehkii. Ollašuhttimis geahčaluvvo dasa, ahte árramánnávuodabajásgeassin deaivida maiddá odđaáigásaš servodateallima bidjan gáibádusaïd. (Sámeráddi 1994:7.)

Ohcejoga gielddaa sámegielat árramánnávuodabajásgeassima deattuhusat vuodđuduvvet oassái čuovvovaš olbmuid dutkamušaide ja čielggadusaide: Asta Balto (2008), Aimo Aikio (2007), Else Målfred Boine (2008) ja Kerttu Vuolab (1983). Oktan deatalaš gáldun lea maiddái leamaš Sámeráddi (1994) diedáhusbládáš Sámemánáid vuogatvuodain. Dan mielde bearrašiid giella- ja kulturdilit leat dávjá raši ja muhttašuvvet jámma, nu ahte maiddái árrabajásgeassimbálvalusat galget nuppástuhttit doaibmavugiideaset ja –plánaideaset daid mielde. Gielddat galget bidjat bargiresurssaid sámemánáid bajásgeassin- ja árrabajásgeassindoabmamii gullevaš plánenbargui, rávvemii ja jođiheapmá. Lea deatalaš, ahte váhnemat ja mánáid dikšunbargit fidnejit dieđuid mánáid vuogatvuodain, sámegielaa sajádagas, máŋggagielalašvuodas ja máná ovdáneamis. Sin várás galgá ordnet hálestan- ja dieđihandilalašvuodaid. Sámerádi ávžžuhusaid mielde beaiveruovttut sáhttetge doaibmat dárbbu miel maiddái diehtojuohkinguovddážin ja buohkaide oktasaš kulturguovddážin (Sámeráddi 1994: 9).

5.1. Pedagogalaš deattuhusat sámegielat árramánnávuodabajásgeassimis

Asta Mitkijá Balton doaibmandutkamuš (2008) deattuha, ahte árbevirolačcat sámeservodagas čuovvuma vehkiin oahppan lei sohkabuolvvaid gaskasaš ássi. Oahpahusvuohki ii juhkkouuvvon oahppaávdnasiidda. Diehtodárbbu vuolggačuokkisin lei eallinvuohki ja geavat. Oktasašbarggus barg-gadettiin dáiddut, dieđut, árvvut ja norpmat sirdašuvve sohkabuolvvas nubbá. Sápmelaš árbediehtu lea holistalaš ja nannosit čatnasis olbmo ja luondu gaskasaš oktavuhtii. (Balto 2008:47.) Holistalaš oainnu mielde olmmoš oahppá oppa eallima áiggi.

Árbevirolaš sápmelaš bajásgeassinvugiin lea dábalaš, ahte bajásgeassin lea viehka gierdil eaige ráját leat čavga. Bajásgeassimis válđojuvvo vuhtii máná iešárvodovdu ja gudni. Máná bearráigeahčamis galgá mánná ieš diehtit ja dovdat rájáidis, iežas friijavuoda ja dan vuodul guoddit maiddái ovddas-váštádusa. Oahpahus ii leat čavga áigái čatnasis, iige oahpahusdilli plánejuvvo ovddalgihtii dárkilit. Oahpahusdili lea maiddái vejolaš fidnet áigái. Sápmelaš bajásgeassin- ja oahpahusvugiide lei tiippalaš, ahte boarrásabbot oahpahit nuorabuid ja odđa áššit laktásedje ovdal ohppojuuvvon áššiide ja vásáhusaide. (Aimo Aikio 2007:48).

Oasi árbevirolaš bajásgeassin- ja oahpahanvugiin sáhttá geavahit maiddái árrabajásgeassimis. Ohcejoga sámebeaiveruovttut geavahit čuovvovaš vugiid vejolašvuodaid mielde iežaset beaivválaš doaimmain:

Barggu vehkiin oahppan

Barggu oktavuođas mánát ohpet giehtadáidduid, bargui laktáseaddji dáidduid ja árvvuid, norpmaid sihke čábbodatipmárdusa. Guovddáš sajis bargama vehkiin oahppamis leage giehtaduodji. Lea deatalaš oahppat plánet bargguidis, árvvoštallat iežas ovdáneami, váldit vuhtii barggu váraid, máhttit válljet bargguidis ja materálaid iežas návccaid ja resurssaid mielde ja veardidit eará áššiid dán bargui. Barggu oktavuođas oahppama oahpahanvuogit sáhttet leat bargama čájeheapmi, simultánaoahpahus, rávven, jođiheapmi ja ájiheapmi. (Aikio, 2009)

Máinnasteapmi ja muitaleapmi

Máinnasteami ulbmilin lea olbmo kognitiiva ja ehtalaš ovdáneapmi. Máinnastemiin leat oahpahan servodaga árvvuid, norpmaid ja morála. Lei dábálaš ja lunddolaš máinnastit ja muitaladdat bargguid gaskkas. Máinnastemiin ja muitalemiin lea ain guovddáš rolla árbedieđu sirdimis manjtu sohkabuolvvaide. (Aikio, 2009)

Stoahkan ja duhkoraddan

Stoagadettiin ja gilvalettiin mánna oahppá lihkadir lášmadit ja háhppilit, hálddašit iežas lihkadeami sihke buoridit iežas fuomášan-, áicán- ja vuodjunnávccaidis. Dán láhkai mánna oahppá maiddái vuosit ja dáhpét. (Aikio, 2009)

Biigon ja rejgon

Ovddeš áigge bálvališgohte biigán ja rearjan hui nuorran. Dan bokte ohppe odđa dábiid, dáidduid ja dieđuid. Mánna oahpai olbmuid sierraláganvuoda birra ja son oahpai birget apmasutge birrasis. (Aikio, 2009)

Iešdoimmalašvuohta ja iešmearrideapmi

Sámemánás vurdet dáiddu birget odđa hástalusaiguin. Mánát galget beassat oahpahallat iešdoimmalašvuoda, mii bealistis lasiha sin iešluohttámuša. Birgemii gullá eanet go geavada dáidduid oahppan. Jos mánna oahppá, ahte son birge, de son jáhkká iežas ceavzit, máhttit ja gávdnat hástalusaide čovdosiid. Son luohttá dasa, ahte olbmui lea vejolaš oahppat maid beare. Iešdoimmalašvuoda ja

earáiguin birgema gaskka ii leat ruossalasvuhta. Sorjjasmeahttunvuhtii gullá birgen sihke okto ja earáiguin. (Balto 2008:54, 58, 60, 62).

Else Målfrid Boine (2008) deattuha dan, ahte iešmearrideapmi lea leamaš guovddáš árvun mánáid bajásgeassimis. Mánás galgá leat vejolašvuhta ovddidit iežas hástalusaid bokte. Dakkár bajásgeassinvuogis rávesolmmoš lea lahka, vaikke ii čohkkáge bálddas. (Boine, 2008)

Vaikke bajásgeassindilli lea beaiveruovttuin viehka nuppelágan go mii ruovttuin, de addojuvvo árrababajásgeassimis mánnái ovddasvástádus máná luonddu mielde. Mánáin lea friijavuhta dutkat ja johtit birrasis nu ollu go dorvvolašvuodamearrádusaid mielde lea vejolaš. Mánát bessel gaskaneaset rasildit ja fuomáshit áššiid ja oahppat dain. Mánát leat mielde árrababajásgeassima buđaldemiin ja veahkehít nubbi nuppi sihke bargiid. Árramánnávuodababajásgeassima bargiid rollan sáhttá dávjá leat badjeliige-ahčči rolla go mánná geahččala ieš ceavzit sierra doaimmain. Dát sáhttá spiehkkasit olu dan rollas, mii bargis dábálaččat jurddašuvvo leat árramánnávuodababajásgeassimis.

5.2. Sámegielat árramánnávuodababajásgeassima lasseulbmilat

Sámegielat árramánnávuodababajásgeassima vuodđun leat Ohcejoga gieldda árrababajásgeassima oktasaš ulbmilat. Sámi árrababajásgeassima ollašuhhttin goit ásaha lassemihtomeriid, mat earránit muhtun mud-dui eará báikkalaš kultuvrras.

Bearaš- ja fuolkeoktavuhtii árvvu addin

Sápmelaš servodaga vuodđun leat árbevirolaččat leamaš bearaš ja sohka. Dan sivas maiddáí árramánnávuodababajásgeassimis válđojit vejolašvuodđaid ja fuolaheaddjiid doaivuma mielde fuolkkit dahje eará lagaš olbmot mielde oktasaš doaibmamii. Sámi árramánnávuodababajásgeassimii gullá de-hálaš oassin fuolkegaskavuodđaid namahusaid oahpaheapmi, mii viiddida mánáid áddejumi fuolke-gaskavuodđain. Fuolke-, risváhnen- ja gáibmevuogádagaid árvvusatnin buktá mánnái dovddu das, ahte sii gullet stuorát ollislašvuhtii servodagas.

Kerttu Vuolab (1983) mielde ovddes áigge lei váhnemiin ruđalaš ovddasvástádus mánáid bajásgeassimis ja áhkuid ja ádjáid ovddasvástádusa alde lei mánáid vuoinjalaš bajásgeassin. Ádját ja áhkut adde mánáide fáttáid gielalaš ovđaneapmái, giehtadáidduide, jierpmálaš ovđaneapmái ja máilmigova duddjomii. Dálá servodagas eanaš bearrašiin ádjáid ja áhkuid oassi bajásgeassinbarggus lea báhcán eret. (Vuolab 1983:10–11.) Árramánnávuodababajásgeassin sáhttá iežas doaimmaiguin buoridit sohka-buolvvaid gaskasaš sosiálalaš oktavuodđaid lagašbirrasis ja dán láhkai ovddidit sierraahkásáččaid lunndolaš oktavuodđa, mii muđuid lea sakka jávkamin. Mánáid gullevašvuodja sámeservodahkii galgá doarjut, ja mánáid bajásgeassinbirrasii gulli árvvuid ja norpmaid galggašii ovddidit mieđis láhkai.

Kulturárbbi sirdašuvvan sohkabuolvvas nubbái

Sámeráđi mielde mánáid bajásgeassima ulbmilin lea sirdit ođđa sohkabuolvvaide oktasaš kulturárbbi, dieđuid, dáidduid, árvvuid ja dábiid. Oktasaš kultursymbolaid galgá geavahit dan láhkai, ahte sámemánát dovdet iežaset sámeálbmoga oassin. Mánáid šaddanbiras galgá leat dakkár, ahte sápmelašvuhta eallá ja laktása lunndolaččat mánáid beaivválaš eallimii. (Sámeráđđi 1994:7).

Sámegielat árramánnávuodababajásgeassimis duddjojuvvo vejolašvuhta mánáide oahpásmit ja vásihit sámekultuvrra máŋggabeallášašvuodđa. Kulturárbbi sirdašuvvan sohkabuolvvas nubbái ollašuhttojuvvo oktasašbarggus servodagain. Kulturárvvut nugo giella, gárvodeapmi, duođit ja mu-sihkka ovttastuhttet sámeálbmoga. Árramánnávuodababajásgeassima bargiin galgá leat diehtu das, ahte sin iežaset sápmelašvuhta ii leat buot sápmelaččain seammalágan, iige dat danin sáhte doaibmat

norbman sápmelašvuhtii (Balto 2008:76). Lea deatalaš deattuhit, ahte sápmelaččain leat moanat gielat, ámmáhat ja orrunbáikkkit. Buot sápmelaččat eai maiddái hála eatnigielaset. Lea buorre diehtit sivaid gielladáiddu väilumii sihke gielladáidduhisvuoda čuovvumušaid. Árramánnávuodabajásgeassin geahčala doarjut sápmelaččaid oktiigullevašvuoda guovllu álgoálbmogin rastá riikkarájaid. Ulbmilin lea ovddidit mánáid oktiigullevašvuoda Ohcejogas, dan lassin maiddái oppa Deatnoleagi viidodagas sihke oppa Sámis. Vaikke dálá sámeservodagas sogat ja siiddat eai leat šat nu guovddáš sajis go ovdal, de dain lea ain mearkkašupmi mánáid bajásgeassimis. Maiddái máná identitehta ovdána ja nannu sohkabuolvvaid gaskasaš vuorrováikkhuhusas.

Árbevirolaččat mánná oahpásmii iežas fulkkiid ja lagamuččaid bokte mánnávuhtii, nuorravuhtii, váhnemiidda ja eallilanolbmuid. Rávesolbmuid bargguid čuovodettiin son duddui iežas nisson- ja almmáigova. Dálášservodagas dákkár ollislašvuodáid oahppan ruovttus lea hárve šat vejolaš. (Vuolab 1983: 10–11.) Árramánnávuodabajásgeassin viggá bealistis fidnet áigái dili, mas mánná oahppá leat ovttas sierraahkásaš mánáiguin. Resursaolbmuid ja árramánnávuodabajásgeassima bargiid bokte mánát deaivvadit buotahkásaš rávesolbmuid ja ohpet sierralágan vuorrováikkhuhusdáidduid.

Árramánnávuodabajásgeassimis kultuvrralaš biergasat nugo lávvu ja sámegákti leat oidnosis. Kultuura ii liikkáge oaččo leat dušše olgguldas biergasiid dahje symbolaid veagas. Symbolaid ja mearkkaid duogážin galgá leat čiekjalut jurddavuođđu. Dan sáhttá gohčodit metadiehtun das, maid ovdalis máinnašuvvon biergasat ja doaimmat mearkkašit olbmuide (Balto 2008:41–42).

Sámeigiela ealáskahahttin ja ovddideapmi

Sámeigiella lea okta sámiid deatalamos vuoinjalaš iešvuodain. Ohcejoga gieldda siste hállet davvisámeigiela, mii lea áitatvuloš giella. Árramánnávuodabajásgeassin diehtá iežas sierrasajádaga giela ealáskahahttin- ja ovddidanbarggus. Árramánnávuodabajásgeassima ulbmilin lea, ahte sámeigiella ovdána ja seailu ealli geavahangiellan maiddái boahttevaš sohkabuolvvaide. Giela geavaheami doarjuma várás galggašedje mánáidgárddeoahpaheaddjít, dikšut, áhkut ja ádját ja váhnemat sihke buot rávesolbmot, geat leat máná birra, hállat sámeigiela nu ollu go vejolaš – dallege, go sii máhttet giela dušše moadde sáni. Juohke mánás galgá leat vejolašvuhta oahppat iežas eatnigiela. Árramánnávuodabajásgeassin galgá riggudit ja ovddidit máná eatnigiela dáidduid. Máná gielalaš iešdovdu galgá ovddidit ja su eatnigiela suodjalit dan láhkai, ahte son sáhttá geavahit sámeigiela dovddakeahttá dan fuonit giellan go váldogielat. (Sámeráđđi 1994: 8).

Vai juvssašeimmet dáid ulbmiliid, de sámegielat mánáid bajásgeassin galgá dáhpáhuvvat ovttas eará sámegielat mánáiguin. Mánáid sámegiela dáidu lea máŋgahápmásaš ja sierradássásaš ja giela hárrái galgá diđolaččat bargat. Deatalaš oasis lea bargiid ámmátdáidu ja kulturád dejupmi. Sii galget maiddái giddet fuomášumi iežaset gillii ja viggat rivttes ja rikkis giellageavaheapmái. Sámegielat árramánnávuodababajásgeassimis mii ovddidat ja buoridat máná gielladáiddu dan láhkai, ahte su sátnerádju lassána ja su aktiivvalaš gielladáidu ovdána positiivvalaš birrasis. Árramánnávuodababajásgeassin ovttas resursaolbmuiguin doarju njálmálaš árbbi seailuma ja ovdáneami.

5.3. Sámegielat árramánnávuodababajásgeassima hástalusat

Sápmelašmánáid bajásgeassin dárbaša ollu fuomášumi ja doarjaga, amas mánát eai báze gielalaččat ja sosiálalaččat ruohtti iid haga. Maiddái duhkorasaid ja materíala ráhkadeapmi sihke daid oastin sámemánáid árramánnávuodababajásgeassima várás dárbaša eanet ruđalaš ja bargiresurssaid go suopmelašmánáid árramánnávuodababajásgeassin. (Vuolab 1983:44.) Resurssaid vátnivuohta váttásmahattá sámegielat árramánnávuodababajásgeassindoaimmaid ovddideami (Sámi árramánnávuodababajásgeassimplána, 2009:68). Mii ain gimbbaldat go geahččalat fidnet áigái sápmelašmánnái vuogas árramánnávuoda-bajásgeassimálle, man sisdoallu heivešii su gielalaš ja kultuvrralaš dárbbuide.

Hástalussan sámegielat árramánnávuodababajásgeassimis adnojuvvo dat, ahte dát árbediehtu ii adnojuvvo dásseárvosažžan earáin dieđuin, iige vuoinjalaš bealli árbedieđus leat nu almmolaš. Giela siskkáldas vuoinjalaš jáhkut, árvvut, miellaguottut ja doahpagat ovddastit máŋgga láhkai eamiálbmo-giidda mihtilmas áššiid. Namalassii dát árbevirolaš dieđu vuoinjalaš bealli lea stuorámus vára vuolde jávkat ja dulmmohallat eará áššiide. (Balto 2008:44, 45, 47, 69.) Sámegielat árramánnávuodababajásgeassima earenomáš hástalussan lea dássádallat máŋgaid árvomáilmuiid ja norpmaid váikkuhanbires. Mii ohcat aktiivvalaččat dakkár buriid doaibmanvugiid, mat sihkkarassttásedje sápmelašmánnái buori ahtanuššama ja ovdáneami sihke vuoinjalaččat, gielalaččat, sosiálalaččat, jierpmálaččat ja fysihkalaččat. Dálá mánát besset hárve geahččalit árbevirolaš bargguid ja leat dain lunddolaččat mielde. Hástalussan lea, man láhkai mánát beasašedje árramánnávuodababajásgeassimis geahččalit lunddolaččat dábálaš eallima, masa árbevirolaš sápmelaš eallinoaidnu, eallinvuohki ja barggut gullet.

Sápmelašmánáid giela riggudeapmái lea ain uhcán materíala, mii dagaha dan, ahte sámegielat árramánnávuodababajásgeassimbargit fertejit ieža ráhkadir oahppamateríala. Árramánnávuoda-babajásgeassimbáikkit leat guovddáš sajádagas servodagas fáladettiin sámegiela ja -kultuvrra mánáide.

Liikkáge sámeigiella ja sápmelaškultuvra árramánnávuodababajásgeassimis leat sorjavačča ovttaskas bargiid buorre dáhtus ja gáibidit sis stuorra viššalvuodja iežaset gielladáiddu fuolaheamis ja dieđuid ohcamis. Árramánnávuodababajásgeassima bargit gártet ieža ohcat ja hákhat dieđu sápmelaččaid árbevieruin. Bargoveahka galgá maiddái máhttít bealuštit ja vuodustallat oðasmahttindoaibmabijuideaset, daid lágalašvuodja, ulbmillašvuodja ja pedagogalašvuodja sihke váhnemiidda, virgeoapmahaččaide ja oppa servodahkii. Dát vuodustallangeatnegasvuohta gáibida eanet máhttima ja návccaid sis, geat barget sámebeaiveruovttuin. (Balto 2008:51) .

6. Oktasašbargoguoimmit ja oktasašbarggu vuodđu

6.1 Fuolaheaddjiiguin bargan láhkai oktasašbargu

Fuolaheaddjiin lea váldovástu mánáid bajásgeassimis. Buorre árramánnávuodababajásgeassin lea bearraša ja árramánnávuodababajásgeassima gaskasaš oktasašbargu, mas lea dárbašlaš fuolaheaddjiid dovdamuš mánásteaset ja árramánnávuodababajásgeassinbargiid diehtu máná ahtanuššamis ja šad-damis. Oktasašbargu bargoveaga ja fuolaheaddjiid gaskka vuodđuduvvá oasálašvuhtii ja luohttámuššii. Bargoveaga ja fuolaheaddjiid gaskasaš luohttámuš ovddida máná buorredili. Fuolaheaddjiid juohkin dieđut mánásteaset ja bearraša árvvuin veahkehít beaiveruovttu bargoveaga beaivválaš doaimmain ja daid plánemis.

Juhke mánnái, gii lea árramánnávuodababajásgeassima bires, ráhkaduvvo árramánnávuoda-bajásgeassinplána VASU/ÁRPL, mii lea pedagogalaš ášsegirji. Máná oainnus ja doaivagiin galgá váldit čielgasa ja vuhtiiváldit plánas agi ja ovdáneami gáibidan vugiin. Lea deatalaš, ahte máná fuolaheaddji ja bargoveaga fuomášeemit ja oainnut máná ovdáneami ja oahppama muttuin sihke joavkkus doaibmamis ovttastuvvet máná árramánnávuodababajásgeassinplánas. Pedagogalaš dokumenteren ad-nojuvvo ávkin plána ráhkadettiin. Árramánnávuodababajásgeassinplána ráhkadettiin váldojuvvo vuhtii maiddái máná gielalaš, kultuvrralaš ja eallinoidnui guoski duogáš. Plána ráhkaduvvo fuolaheaddjiid ja mánáidgárdde oahpaheaddjiid gaskasaš oktasašbargun beaivedikšunohcamuša oktavuođas ja dat dárkkistuvvo jahkásacčat dahje dávjxit jos lea dárbu.

Máná árrabajásgeassimplána galgá doallat sistis čuovvovaš áššiid:

- Máná ovdáneapmái ja oahppamii laktáseaddji nanusvuodat sihke ášshit, main mánná lea beroštuvvan
- Máná ovdáneami, oahppama ja buorredili doarju ulbmilat sihke doaibmabijut ollašuhttit ulbmiliid ja ollašuvvama árvvoštallan
- Doarjja, man mánná vejolaččat dárbbasa.
- Vejolaš dálkkasdikšunplána
- Mánáid, bargoveaga ja fuolaheaddjiid ovttas šiehttan ášshit
- Plána ráhkadeapmái oassálastán eará vejolaš ášshedovdit
- Diehtu das, goas plána lea ráhkaduvvon ja dárkkistuvvon ja goas plána dárkkistuvvo čuovvovaš háve

Árramánnávuodabajásgeassimis gulahallojuvvo fuolaheaddjiiguin beaivválaččat go mánáid buktet ja vižžet. Árramánnávuodabajásgeassima bargoveaga ja fuolaheaddjiid gaskasaš jotkkolaš vuorrováik-kuhus dahká vejolažžan fuolaheaddjiid oasálašvuodá mánáid árrabajásgeassima plánemii ja árvvoštallamii ja lea ná dehálaš oassi árrabajásgeassima ollašuhttima. Ng. vasu/Árpl-ságastallamiid lassin ordnejuvvojit váhnemiideahkedat. Eará oktasašbargohámit leat doalut, oktasaš eaktodáhtolašbarggut, vázzinmohkit ja ovttas barggildeapmi sierralágan temáid olis.

6.2. Skuvlla ja árramánnávuodababajásgeassima gaskasaš oktasašbargu

Ohcejoga gielddas ovdaohpahus ordnejuvvo skuvllaaid oktavuođas. Árramánnávuodababajásgeassim, ovdaohpahus ja vuodđooahpahus dahket máná ovdáneami beales jeargalaččat ovdáneaddji jotkkolašvuoda eallinagi bisti oahppamii. Oahpaheapmái guoski oktasašbargu ja galledeamit skuvlla ja beaiveruovttu gaskka leat hui sávahahttit. Máná sirdašuvvan beaiveruovttus skuvlii dahkkojuvvo nu álkin go vejolaš. Oktasašbarggu guovddáš sisdoallun lea sihkkarastit máná bajásgeassimii ja oahpaheapmái guoski jotkkolašvuoda.

Skuvla lágida árramánnávuodababajásgeassima bargiid ja oahpaheaddjiid oktasašbargočoahkkima juohke giđa. Oktasašbarggus ordnejuvvojot ovdaohpahussii boahtti oahppiid váhnemiidda diedi-handilálašvuodat guovttagielalašvuodaś ja máŋggakultuvrralašvuodaś sihke oahpahusa ulbmiliin. Ovdaohpahussii boahtti oahppiide ordnejuvvo guovtti - golmma beaivvi skuvlii oahpásmanbadji. Fuolaheaddjiide sáddejuvvo ovdaohpahussii almmuhanskovvi ovdaohpahusa ovddit giđa. Seamma oktavuođas váhnemat válljejit jogo sáme- dahje suomagiela oahpahusgiellan máná oppa skuvlabálgá jurddašemiin.

Ohcejogas lea vejolašvuhta maiddái giellalávgooahpahussii ovda- ja álgooahpahusas daidda ovdaškuvlii boahttiide, geaid fuolaheaddjite doivot, ahte máná sámegiela dáidu nanosma dahje ahte son oahppagoahtá sámegiela. Giellalávgumis oahpahus dáhpáhuvvá oassái sámegillii ja oassái suomagillii. Sámegielat diimmut leat álggos dáido- ja dáiddaávdnasat. Sámegielat diimmuid mearri lasihuvvo jahkásaččat ja ulbmilin lea beassat dakkár gielladáidui sámegielas, ahte fuolaheaddjite sahttet válljet oppalohkái sámegielat oahpahussii sirdašuvvama.

Giellalávgooahpahusa oaivilin lea addit mánnái, guhte ii máhte sámegiela, vejolašvuoda oahppat giela. Dan oaivilin lea maiddái dorvvastit báldalasluohkáin sámegiela eatnigiellan hálli mánáid giela nanosmuvvama ja dan oahpahusa lági, mii addojuvvo eatnigillii.

6.3. Máŋgga suorggi oktasašbargu

Máŋgga suorggi oktasašbarggu ulbmilin lea sihkkarastit árramánnávuodababajásgeassima ollašuhttin doaibmanossodagain mánáid dárbbuide vástidemiin. Oktasašbargu bargojuvvo rávvehaga ámmát-olbmuiquin, mánáidsuodjalusain sihke dearvvasvuodafuolahusa ja sosiálabálvalusaid eará doaibmiid gaskka. Oktasašbarggu mearkkašupmi badjána ovdan go muhtumis dáid beliin bohcida fuolla máná

ovdáneamis ja buorredilis dahje go máná doarjja plánejuvvo ja ordnejuvvo. Árramánnávuodába-jásgeassinbargiid árvvoštallan vuollái skuvlaahkásaš máná ceavzimis ja buorredilis čáhkaduvvo fuo-laheaddji čálalaš miehtamiin máná viiddis dearvvashuođadárkkisteapmái. Árramánnávuodába-jásgeassima eará oktasašbargoguoibmin leat ee. searvegoddi, girjerádu, hállanterapia, bátnefuolahus ja fysioterapia. Mánáidrávvehagain dakhkojuvvo oktasašbargu maiddái dearvvaslaš eallindábiid ovddideamis. Ohcejoga gielda oastá suomagielat hállanterapiabálvalusaid Anára gielddas ja sáme-gielat Kárášjoga gielddas. Hállanterapevta fitná Ohcejogas áššeħasfitnamiin, mat ordnejuvvojít beaiveruoktobeavvi áigge árramánnávuodabajásgeassima lanjain dahje ovdaskuvlamánáide mols-saektosaččat skuvlla lanjain. Hállanterapia bokte lea vejolašvuhta maiddái ordnet bargiid ja váhnemiid skuvlema. Bátnedivššohagain oktasašbargu bargojuvvo joavkočuvgen-dilálašvuodáid ja oahpásmanfitnamiid oktavuođas.

6.4. Oktasašbargu Sámis ja máilmmis

Ohcejogas mii bargat oktasašbarggu sihke Suoma ja Norgga beale ránnjágielddaid árramánnáv-uođabajásgeassimiigui. Vejolašvuodáid mielde mii bargat oktasašbarggu oppa Sámis. Árramánnáv-uođabajásgeassinossodagaid arvvosmahttet oktasašbargui maiddái lagasguovlluid olggobealde, vai mánát oččośedje ipmárdusa eará álbmogiin ja guovlluin. Sápmelašmánáid bajásgeassimis leat seammasullasaš hástalusat buot Davviríkkain, ja resurssaid ovttastahttimiin sáhtáśedje bargonoadđi ja goasttádusat geahppánit (Vuolab 1983:28). Dan mielde oktasaš riikkaidgaskasaš ja báikkálaš ulbmiliid ollašuvvan sáhttá maiddái šaddat álkibun.

Ulbumilin livččii oažžut ng. “ustitbeaiveruovttu” juohke ossodahkii. Lunddolaš oktasašbargoguoim-mit Gáregasnjárgga beaiveruktui lea Kárášjogas, Njuorggáma bearášbeaiveruktui ja Ohcejohnjálmimi beaiveruktui fas Deanus ja Unjárggas. Ohcejoga gieldda beaiveruovttuid ossodagaid gaskasaš oktasašbargu ovddiduvvo oktasaš reaissuiguin ja skuvlemiin. Sierra ossodagaid mánnájoavkkut oahpásmit nuppiidasaset galledemiid ja oktasaš dáhpáhusaid oktavuođas. Doaimmaid ovddideapmái gullet vásáhusaid, dieđu ja oahppamateriálaid juohkin.

6.5. Eará čanasjoavkkut

Vejolašvuodaid mielde Ohcejoga árramánnávuodababajásgeassimis ordnejuvvojit oktasaš dilálašvuodat ja áigumušat báikkálaš virgeoapmahaččaiguin, servviiguin, prošeavttaiguin, sápmelašorganisašuvnnaiguin, sápmelašdiehtojuohkingaskaomiiguin sihke searvegottiin. Oktasašbargu resursabolmuiguin, earenoamážit eallilanolbmuiguin lea árramánnávuodababajásgeassima deatalaš oassi.

7. Doaibmama čuovvun, árvvoštallan ja ovddideapmi

Árramánnávuodababajásgeassinovttadagat ráhkadir iežaset doaibmaplana, mat vuodđuduvvet gieldda árramánnávuodababajásgeassinplánii sihke mánáid árrababajásgeassinplánaide. Ovddideapmái ja árvvoštallamii oassálastet bargoveaga lassin váhnemát, mánát ja oktasašbargoguoimmit. Árramánnávuodababajásgeassima ovddideapmi lea proseassa, mii ii noga goassige.

Ohcejoga gieldda árramánnávuodababajásgeassinplána buoriduvvo dárbbu mielde. Árramánnávuodababajásgeassima virgehálddašeaddjít čuvvot plána ja dollet čoahkkimiid ja dahket dárbašlaš nuppástusaid ášsegirjái. Ođasmahtton plánat dolvojuvvojit čuvgehuslávdegoddái nannema várás.

7.1. Árramánnávuodababajásgeassima ovddidandárbbut

Joavkosturrodagaid molsašuddamat

Hástalussan árramánnávuodababajásgeassima ovddidanbarggus lea mánnájoavkkuid storrodaga molsašuddamat jahkásáčcat ja mánotbajiid mielde sihke vuorrodivššu ordnen ovttaskas mánáide.

Árramánnávuodababajásgeassinossodagat doibmejit oappášjoavkun, main ahkejuohkáseapmi molsašuddá nollas čižii. Ovddidandárbutn oidnet dan, man láhkai fállat máná agi ja ovdáneami miel doaibmama oappášjoavkkus ja man láhkai juohkit joavkku doaibmama mielde. Bargoveahka ja lanjat maiddái ráddjejit joavkku juohkima.

Bargiid rekryteren ja sierramánáidgárdeoahpaheaddji bálvalusat

Oassái Ohcejoga gieldda árramánnávuodababajásgeassima virggiide ja doaimmaide ii leat viggamušain fuolakeahttá fidnejuvvon skuvlet bargoveaga. Gielda geahčala gávdnat vugiid rekryteret bargiid

viiddis ja giktaleaddji ohcanproseassaiguin. Mánggakultuvrralaš ja -gielat guovllus bargan bidjá bargiide ollu gáibádusaïd. Maiddái jo doaimmas bargi bargoveaga veadjima ja skuvlema galgá doarjut. Ohcejoga gildii lea vuodđuduvvon virgi, masa gullet 50% árrabajásgeassima sierraoahpaheaddji barggut oppa gieldda guovllus ja 50% árrabajásgeassima oahpaheaddji barggut Ohcejoga suomagielat beaiveruovttus.

Sámeigela ealáskahttin

Ohcejoga gieldda árramánnávuodđabajásgeassinplána vuodđuduvvá buot mánáid sámeigela ovddideapmái. Dan lassin galggašii buorebut go ovdal váldit vuhtii sámeigela sierrasajádaga Ohcejoga gielddas. Ulbmilin lea fidnet dili dakkárin, ahte buot mánáide dáhkiduvvošii vejolašvuohta oahppat sámeigela ovdal skuvlaagi.

Sámeigielat árramánnávuodđabajásgeassima ja giellalávguma sáhttá ohcat váhnemiid sávaldaga vuodul. Sámeráđđi deattuha, ahte maiddái eatnigielaset manahan sápmelašmánáin galgá leat vejolašvuohta oažžut oahpahusa sámeigelas (Sámeráđđi 1994: 8). Nuppiin sániin sápmelašmánáin lea vuoigatvuohta ealáskahttit gielaset, vaikke sis ii livčiige vejolašvuohta oahppat giela ruovttus. Dán dárbbu várás lea hutkojuvvon giellabeassedoaibman. Maiddái suopmilašmánáin lea vejolašvuohta beassat sisa sámeservodahkii giella- ja kulturoahpuid bokte.

Ohcejoga gielda lea ožžon Sámedikki juohkin stáhtaruhtadeami eatnigielat bálvalusaid dorvvasteapmái sihke giellabeassedoaibmamii Gáregasnjárgga ja Ohcejoga giellabesiide. Hutkama vuolde lea giellabeassedoaimmaid organiseren maiddái Njuorggámii.

Oktasašbargu beaiveruovttuid gaskka

Galledeamit beaiveruovttuid ja giellabesiid gaskka ovdamearkka dihtii oktasaš vuojadanbeivviid, vázzinmohkiid ja eará vuorrováikkuhusa temáid olis leat váddása guhkes mätkegaskkaid gielddas. Galledanbeaivi oktan borademiin ja vuoinjastanbottuin sáhttá bistit oppa doaibmanbeaivvi ja leat hui lossat beaiveruovttu uhca mánáide. Mátkegoasttádusat bidjet rájáid galledanbeivviid mearrái. Joavkku juohkin, doaimmaid dárkilis plánen ja áiggi meroštallan leat čoavdagat váttisvuoda čoavdimii. Lea deatalaš čađahit váhnemiiguin oktasaš ságastallama reaissu dorvvolašvuodaáššiin. Oassi váhnemiin sáhttá leat mielde reaissuin ja galledaddamin dahje muđuid doarjut oktasaš ulbmiliid ollašuvvama.

Vuodjandáidu árramánnávuodabajásgeassimis

Ohcejoga gieldda mánáid ja nuoraid buresveadjinplánii lea girjejuvpon vuodjat oahppan oppa gielddas. Ulbmilin lea nannet ja dahkat vejolažžan Njuorggáma ja Gáregasnárgga árramánnávuodabajásgeassinossodagaid mánáid oasálašvuoda vuodjandáiddu oahpahallamis. Geavadis ovdamearkka dihtii čakčat oktii vahkus čakčamánu áiggi ja giđđat miessemánu áiggi dahje muhtun eará šihttojuvpon láhkai.

8. Čoahkkáigeassu

Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassinplána ulbmilin lea fidnet áigái oktasaš árvovuođu ja ulbmiliid Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassinbálvalusaide. Vuolggasadjin lea máná ollislaš buresveadjima ovddideapmi. Doaimmaid guovddážis lea mánná ieš, ja bajásgeassin vuodđuduuvvá máná dárbbuide. Árramánnávuodabajásgeassimis fuolahuvvo máná beaivválaš divšsu dárbbuin ja addojuvvo sutne vejolašvuhta stoahkamii, oahppamii ja ovdáneapmái oadjebas dilis. Ulbmilin lea doarjut árramánnávuodabajásgeassimis leahkki mánáid ruovttuid dáid bajásgeassinbarggus ja ovtas ruovttuiguin ovddidit máná persovnnalašvuoda stáđis ovdáneami. Máná agi ja oktagaslaš dárbbuid vuhtii váldimiin geahčaluvvo ovddidit máná fysalaš, sosiálalaš ja dovdoeallima ovdáneami sihke doarjut máná estehtalaš, ehtalaš, jierpmálaš ja eallinoidnui guoski bajásgeassima ruovttu ja birrasa kulturárbbi mielde.

Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassimis doaibman ollašuhttojuvvo sihke davvisáme- ja suomagillii. Min eallin máŋgakultuvrralaš oktasašbarggus ja máilmmiss gáibida ovttaseallima nuppiid kultuvrraiguin ja gielaiguin doarjumiin nuppiid ja addimiin sidjiide árvvu. Ohcejoga gieldda árramánnávuodabajásgeassibálvalusaid lágideamis váldojuvvo vuhtii sámegiela ja sápmelaččaid sier rasajádat guovllu álgoálgosaš giellan ja kultuvran. Sámegielat árramánnávuodabajásgeassima lágide ami várás lea bargojuvvon ollu bargu ja ovddidanbargu joatkašuvvá.

Árramánnávuodabajásgeassinbálvalusaid lágideamis leat máŋggat hástalusat: skuvlejuvvon bargiid rekryteren, vuogas lanjaid gávdnan, mánnájoavkkuid jahkásaš storrodatmolsašuddamat ja gieldda ruhtadangažaldagat. Eahpesihkkarvuhta bargodilis váttásmahattá guhkesáiggeplánema ja borrá vuimmiid. Mii galggašeimmetge fidnet vuodđoeavttuid doaibmamii: dárbbashaš resurssat, lanjat ja doaibmabáikkit árramánnávuodabajásgeassima ollašuhtima várás. Dálá árramánnávuodabajásgeassinbargiid veadjima galggašii maiddái doarjut buot vejolaš vugiiguin.

Árramánnávuodabajásgeassin gáibida máŋggaid sierra beliid oktasašbarggu, vai dat livčii lági beales buorre ja doaibmi. Vuosttassajis bajásgeassinvuoigatvuhta ja -vástu mánás lea váhnemiin. Árramánnávuodabajásgeassin doarju ja veahkeha váhnemiid mánáid dikšumis ja bajásgeassimis. Mii bargat oktasašbarggu báikkálaš servodaga ja mánáid bearrašiiguin doarjun dihtii mánáid dovdoeallima, dáidduid ja dieđuid ovdáneami. Árramánnávuodabajásgeassin lea servodaga oassi ja servodat lea árramánnávuodabajásgeassima oassi. Mii bargat dakkár davviriikkalaš servodaga buorrin, mii vástida mánáid ja bearrašiid dárbbuin sihke dahká oktasašbarggus álkki ja lunddolačča nu báikkálaččat go maiddái riikka rájáid rastá.

Gáldut

Aikio, Aimo: Saamelainen elämänpolitiikka, Lisensiaattitutkielma, Lapin yliopisto 2007

Aikio, Aimo: Luento lisensiaattitutkielmasta Saamelaisten elämänpolitiikka (saameksi), Riutulassa 16.5.2009

Balto, Asta Mitkijá: Dieđut 4/2008, Sámi oahpaheaddjít sirdet árbevirolaš kultuvrra boahttevaš buolvvaide. Dekolonialiserema akšuvdnadutkamuš Ruota beale Sámis, Sámi allaskuvla 2008

Boine, Else Málfrid: Logaldat pro gradu -esseas Áhčis bárdnái, Anáris 22.11.2008.

Hintikka, J. (2018) *Tunteet ja käyttäytyminen hallintaan: Tunnetaitojen opettaminen Aggression portaat –opetusohjelman avulla. Opettajan käsikirja*. Turku: Painosalama Oy.

Mánáid vuogatvuodat. ON:a konvenšvdna mánáid vuogatvuodain. Ohccojuvvon čujuhusas 27.5.2019 <https://www.lapsenoikeudet.fi/lapsen-oikeuksien-sopimus/sopimus-kokonaisuudes-saan/>.

Nasjonalforeningen for folkehelsen (2005) *Bovnnas bovdnii*. Lobo Media AS.

Oahpahusráđđehus (2018): *Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2018. Määräykset ja ohjeet 2018:3a*. Helsinki: PunaMusta Oy.

Ohcejoga gielda (2016) Ohcejoga gielddá sámegielat ovdaohpahusplána 2016. Ohccojuvvon 27.5.2019 čujuhusas: <https://peda.net/utsjoki/ol/esiopetus-luonnos2/saamen-esiopetus>.

Sámediggi (2009) *Sámi árrabajásgeassimplána (Saamelainen varhaiskasvatussuunnitelma)*. Avvil: Ukko-media Oy

Sámíráđđi, Sámemánáid vuogatvuodat, 1994

Valtiosopimus 23/1998. Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja. Ohccojuvvon 27.3.2019 čujuhusas: https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980023/19980023_2.

Vuolab, K. (1983) Raporta sámeigela ja -kultuvrra oahpahusgeahčaleames Ohcejoga gielddas 16.11.1981 – 31.5.1983. Almmustahtekahtes gáldu.

Ohcejoga árramánnávuodabajásgeassin

Govat

Áile-Risten Holmberg - Studio Borga 2010